

VILÁGIRODALMI TÁVLATOK.

KÖRÜLBELÜL száz éve beszélnek világirodalomról s ez ebben az esetben azt jelenti, hogy világirodalom körülbelül száz éve van. Ha az ember súlyt helyez arra, hogy hibát kövessen el, keletkezését visszavezetheti a francia forradalmat követő internacionalizmusra. De ezt a hibát elkövetni ma már fölösleges; még akkor is az, ha ennek meglehetősen tradíciója van. Irodalmi események csaknem sohasem társadalmi eredetűek, inkább párhuzamosak velük, még inkább megelőzik azokat. Világirodalom mögött internacionalizmust keresni éppen olyan hiba, mint nemzeti irodalom mögött feltétlenül nacionalizmust. Ezért volt téves az az ítélet, amely a «kozmetopolita költészet»-et szembeállította a nacionalizmussal és a kettőt egymás ellenségének tüntette fel.

Világirodalom körülbelül száz éve van és éppen abban az időben keletkezett, amikor az európai népekben felébredt az a szellemi magatartás, amit nemzeti öntudatnak szoktak hívni. A népi költészet már a legelső időben előtérbe lépett: görög, kelta, keleti népek költészete. Aztán következett az orosz és skandináv nemzeti irodalmak fölfedezése. A XVIII. századig az irodalmak, mégha közös eszményeik voltak is, egymástól elzárva fejlődtek. Az elzártság magától értetődött, mert nem kívánta senki. Egyszerre a zártság követelmény lett. Az irodalmak feladata az lett, hogy nemzetiékké váljanak. A nemzeti irodalmak talajából nőtt ki a világirodalom. De fordítva is így van. Az ízlés valamit kívánt az irodalomtól, ami fokozottan gyökeres, helyhez, konkrét néphez tartozik, életszerű, főképpen, ami: eredeti. És az eredeti művészet sohasem az, amelyik tudatosan elhatározza, hogy «új»-at alkot. Nincsen kevésbé eredeti mű annál, amelyiknek célja az eredetiség. Csak, akinek egész ereje a kifejezés teljessége, lehet eredeti. A tárgyban válik az ember személlyé, — a kifejezés teljességében eredetivé. S amikor az irodalom eredetiséget követelve kiadta a parancsot: nemzeti jellegekben konkrét életszerűségben elmerülni! — ezzel ugyanakkor egyszer mindenkorra lehetetlenné tette azt, hogy a népek irodalmukat magánügynek nézzék. A világirodalom megjelenése semmi egyéb, mint az irodalommal szemben egy az előbbinél magasabb követelés. Ez a követelés: minden irodalom legyen önmaga. Legyen személyes ügy, hogy ne adjon mást, mint tárgyát, mert csak akkor személyes; legyen eredeti ügy, hogy adjon teljes kifejezést, mert csak akkor eredeti. Ezóta van oly nagy jelentősége a nyelveknek, a hangzások és kifejezések zenéjének, a gondolatok kifejezés-szépségének; azóta van értéke a műben a nemzeti karakternek. Személyesség, eredetiség, nemzeti jelleg — egy nép irodalma iránt támasztott követelmény, hogy legyen saját-maga: ez a világirodalom születésének pillanata. Ez a pillanat, amikor az irodalmi mű megszűnt egy nép és egy nyelv birtoka lenni: amikor minden írásmű világirodalmi perspektívába lépett.

I.

Attól az időtől kezdve, hogy a műtől nem a klasszikus befejezettséget kívánták, hanem az eredetit, új műtípusok alakultak ki. Romantika, realizmus, naturalizmus, szimbolizmus, expresszionizmus a mű formájára, más szóval: lényegére, nem alkalmas megjelölés, mert csak dimenzióra vonatkozik. A mű típusát pedig csak a forma határozhatja meg.

1. A világirodalmi műformák között a legáltalánosabb: a *kiccs*. A kiccs kérdését az irodalomban nem szokták oly komolyan venni, mint a zenében, ahol a könnyű és nehéz zenét mindig óvatosan és pontosan elválasztják. A kiccs nem más, mint a könnyű zene, az operettmuzsika, az ú. n. műdal. Feladata állítólag a szórakoztatás, tulajdonképpen valami egészen más. A kiccs a szellemi igénytelenség műfaja. Abban a pillanatban, amikor az irodalomtól a feltétlen életszerűséget követelték, követelniök kellett az életszerűségnek azt a részét is, amelyiknek eddig az irodalomba belépési lehetősége nem volt. Amikor a nyelvek, sőt tájszólások, sőt argot-k varázsa vált követelménnyé, az irodalomba áradt a nyelvnek nem nemes része is. Amikor a tájak közvetlenségét kívánták a külváros és sikátor is irodalmi tárggyá lett. Amikor az érzelmi élet hűséges rajza vált igénnyé, a betegségnek és hóbortnak is teret kellett kapnia. A világirodalomban érték kategóriává kellett válni az alacsonyrendűségnek. Ez a litterature souterraine. És ez az alvilági irodalom a világirodalom követeléseit a maga szférájában a legteljesebb mértékben kielégíti; közvetlenül kifejezi és megformálja a szellemi igénytelenség, az alacsonyrendűség világát, pozitíven megalkotja az ízetlenséget, émelygősséget, nagyképűséget, prudériát, nyegleséget és a többi rokon életvalóságot. Ez a kiccs jogosultsága, szerepe és ereje. Szórakoztatásról nincs szó: a művészet sohasem szórakoztat, hanem mély emberi igényt elégít ki. Az ostobaság nem lehet szellemi igény; de lehet izlésigény. És az izlés mindig vitális réteget érint. A kiccs, mint a műdal és operett az alacsonyrendűség igényeit elégíti ki: közvetlenül igazolja műformájával azt az életszínvonalat, amely metafizikáját keresi és itt találja meg.

2. A kiccsset nem a tárgy teszi, hanem a szellem, vagyis éppen a szellem hiánya, de sohasem vitatható, mert a kiccsszerűség a mű lényegéhez tartozik, vagyis: ez a formája. Az a mű, amelyik a szellem hiányának nehézségét megkerüli és elmúlt korból való klasszikus, befejezett formát választ, új műtípust jelent: ez a *formalizmus* műtípusa. Hogy a formalizmusban mindig van valami ellentmondás, azt nem kell bizonyítani; egy más világ szótárát használja a maga gondolatai számára. Forma csak eleven világból nőhet ki, mert forma nem más, mint élet-arculat. A formalista író feladja az önálló formateremtés lehetőségét. Szeretik azt mondani, hogy új tartalmat régi formába önt. Ez sohasem lehetséges. Az önálló formával együtt az író feladja a szellemet is. A kiccs a szellemi igénytelenség, a formalista mű a spontán szellem hiányának, vagyis a szellemi önállótlanlanságnak a műformája.

3. Ott, ahol a szellem önálló és aktív, ténylegesen meglévő és ható erő, támad a harmadik műforma. Ez a mű megtalálja a személyesség és az «általános emberi» harmóniapontját, ugyanakkor elveszít valamit, amire irodalomban még nem volt példa: az olvasót. A világirodalom legmagasabb műformája az, amit a nehéz szerző, az «auteur difficile» alkot: az «*oeuvre difficile*». Ez a műforma visszhang nélkül marad. A siker a kiccsé, az elismerést a formalizmus kapja, a nehéz szerző érthetetlen. Nem azért az, mert

nincs érintkezése a közönséggel, hanem azért, mert a szerző itt tényleg önmaga lett, tényleg eredetivé vált. És itt derült ki, hogy a világirodalom a klasszikus irodalommal szemben a dolgot valahol elvétette. A művészet sohasem volt arisztokratikus, sőt célja mindig a minél általánosabb hatás volt, de amikor az eredetiség értékként lett, arisztokratikussá kellett válnia. De a művészet sohasem volt demokratikus sem, mert nem függött a tömegetől, amikor azonban az egyéniség szabad önkifejtése követelménnyé lett, demokratikussá kellett válnia. És a nehéz szerző műve demokratikus, vagyis szabadon kifejti magát ott, ahol arisztokratának kellene lennie, — arisztokratikus, vagyis a személyes magas kultúrának él ott, ahol demokratának kellene lennie. Ha fordítva csinálná, kicsé válnék; ha a kérdést kikapcsolná, lemondana önmagáról és formalista lenne. A nehéz szerző műve a világirodalom minden igényének teljessége: a nyelv, a táj, a személyes élet, eredetiség, önálló szellem és gondolatvilág kultusza s mindebből kinőve az egyéni forma világa. Annyira egyéni, hogy már idegen, — annyira személyes, hogy érthetetlen, — annyira magától értetődik, hogy: nehéz.

II.

Művet emberrel sem azonosítani, sem művet embertől különválasztani nem lehet. Minden a mű, az ember semmi, — éppen olyan hibás felfogás, mint az, hogy: minden az ember, a mű semmi. A kettő között viszony van, amely nem kell, hogy egymást meghatározza, nem kell, hogy kiegészítse, de maga a tény, hogy a művet ember alkotja, fontossá teszi a mű mögött álló embert.

1. A litteratura souterraine embertípusa az *alvilági ember*. Szellemi indolenciája mindennemű fegyelmet hatályon kívül helyez. Azt mondja, hogy az élet egészét éli s ezalatt azt érti, hogy magához ereszti az élet demonikus erőit is. Erények bűnökkel, hibák kiválóságokkal, alacsony és magas szenvedélyek, vonzó és visszataszító tulajdonságok egymásba folynak. A műtípusban az alvilági magatartás izlésbeli értéké emelte az izetlenséget, ostobaságot, nyegleséget és léhaságot. Az alvilági embertípus ezt a magatartást morálisan igazolja. Sajátságos módon teszi. Szellemi igénye nincs, a magasságot nem ismeri, az értékek iránt nincs érzéke: ebből azt következteti, hogy szellemi igény egyáltalában nincs, a magasság csalás és az értékek iránt való érzék megfontolt hazugság. Ami van: gyarlóság. Az a bizonyos «emberi» mindenkiben egyformán él, minden ember gyarló és senkinek sincs joga szellemet követelni, értéket várni. «Mindnyájan egyformák vagyunk» — mindnyájan egyformán izetlenek, ostobák, léhák vagyunk. Aki ennek ellentmond, legfeljebb letagadja azt, ami tény és azonfelül még tisztességtelen is. Ez a modern «csatornalakó — világszemlélet». Az alvilág valóságát senki és soha sem vonta kétségbe és az alvilági ember téved, amikor azt hiszi, hogy valaha is elhazudták. Csak uralkodtak rajta. És amikor a szellem uralma megszűnik, az életbe tódul az alvilág. Amikor a morális magatartás helyébe lép az a beismerés, hogy: mindenki egyformán gyarló, — akkor tulajdonképpen az ember szellemiségéről köszön le és önmaga teszi magát alacsonyabbrendűvé, mint, amilyen lehetne, ha morális magatartását továbbra is megőrizné.

2. Azt az embertípust, amelyik a szellemet nem hajlandó feladni teljesen, de ahhoz nincs ereje, hogy tisztán a szellem magasságába emelkedjék, mint minden középhelyzetet: *polgári* típusnak lehet hívni. A polgári embertípus magatartása középtűt áll az alvilági és tiszta szellem között, ez a maga-

tartás: a humanizmus. Az alvilágból elismeri, hogy az ember gyarló, sőt mindenki egyformán az, de a gyarlóságot, ha nem is tudja teljesen megszüntetni, megenyhítheti. Az ember önállótlan, gyenge, támogatásra szorul, de a közösségben, összetartozásban, egymás iránt való jóindulatban és az elnyomottak felszabadításában olyan életlehetőség van, amelyik az életet kiemeli az alvilág sötétségéből. Nem magasra — csak éppen középszintre. Az alvilági embertípus életformája teljesen amorfi, a polgári embertípusé lágy. Mindig van valamilyen arca, de mindig alakítható és alakul. Az alvilági tehetetlen fegyelmetlenségében szétfolyik, az polgári szentimentálisan puha; ott anarchia van, itt pártviszály; ahol az alvilági amorális és asszociális, a polgár a részvét-morált és kölcsönös segítséget hirdeti. Az alvilági jelszava: nincs érték; a polgár jelszava: a mérték az ember. Innen érthető meg, miért kellett az alvilági műformának a kicsnek lenni és miért a formalizmus a polgárság műformája. Mert a polgárnak nincs önálló szellemisége. A minden emberbe értéket helyezni annyi, mint minden értéket megtartani, de viszonylagossá tenni.

3. A tiszta szellemi magatartás mindig *vallásos*. Ezért kell távol állnia a tömegetől: a tömeg önmagát akarja, a vallás éppen az énről való lemondás. Ezért kell távolállnia a polgári világtól is: a polgár kisigényű, a vallásos ember igénye az élet egésze. A vallásos ember tulajdonképpen a nehéz szerző. Kétszeresen nehéz: műformájánál és emberi alkatánál fogva. Műformája érthetetlen, mert mindazt, amit kívánnak tőle, teljesíti. Emberi alkata idegen, mert mindazt, amit gondol: éli. Az alvilági ember egészben ellentmond önmagának: megveti az embert. A polgári embertípus a problémátikus ember: az elmélet és gyakorlat, teória és praxis között; gondolkodik, de nem tudja élni; van célja, de nem tudja megvalósítani. A vallásos ember számára elmélet és gyakorlat között nincs ellentmondás, mert a kettőt összeköti a valóság; az ember nem vész el, mert van sorsa; a célt nem kell megvalósítani, mert az megvalósul az életben; szelleme az, amit él s ami az élete az a szellem.

Mindez azonban még nem indokolja azt, hogy a szellemi embert miért kell vallásosnak nevezni. Ez csak azt mondja, hogy az ember az, aki az abszolút személyiség. De ki az abszolút személyiség? — az az ember, aki önmagát feltétlenül érvényesíti. De az ember önmagát feltétlenül csak úgy érvényesítheti, ha feladja. Az ember ahhoz, hogy önmaga legyen, sohasem merítheti az erőt önmagából, — mindig a másnak kell lenni annak, ami ehhez az erőt adja. Ezért nincs ebben az életben problematikus; nincs benne semmi kérdésszerű; nem zavaros, nem kétes és nem diszharmonikus. Ennek az életmódnak nehézsége másutt van, mint a polgárié, vagy alvilágié; elsősorban abban, hogy meg tudja tartani. A metafizikai kapcsolat ne egyszerű áttörés legyen és ne drámai fordulat, hanem életének talaja, levegője, környezete és tartalma. Ez benne a nehézség: a magatartás állandóságának fenntartása; és ezért, amikor teljesíti saját életfeladatát — elveszti a kapcsolatot az alvilági és a polgári emberrel.

III.

A művet az ember tartja, az ember pedig világban él. A műtípusnak embertípus felel meg, az embertípusnak világtípus. Nem világszemlélet az, amiről itt szó van, nem nézőpont. Tényleges világ ez, mind a három világban mások a viszonyok, más a tartalom, más a felépítés, más a valóság. A világot a

benne uralkodó törvények realitása tartja : mind a három világnak más realitása van.

1. Az alvilág realitása a *pszichológiai realitás*. A pszichológia a formátlanláság birodalma : élmények, képek, tapasztalatok, érzések összefolynak, ahogy az ember tudatfolyamában összekeveredik emlék, vágy, pillanat, jövő és múlt. A lélek világában nincs szilárd pont, nincs kristály, A pszichológia valósága kaotikus. Az élet minden ténye élménnyé válik, de egyik sem válik középponttá. A pszichológiai világ, vagyis tér és idő az objektív valóságtól teljesen független. Az objektív világban tér és idő, mint határ, mint forma él. A pszichológiai világban éppen a forma bomlott fel, a határ szűnt meg. A léleknek nincs arca, nincs fiziognómiája.

A pszichológiai valóság Rousseau-nál jelentkezett először és továbbterjedt a francia emigrációban, a német romantikában, Byronnál, tetőpontra jutott a Stendháltól ihletett francia és orosz pszichológiai regényben, teljesen elnyomott minden más lehetőséget Dosztojevszkijnél és Proustnál. Ennek az irodalomnak középpontja nem az ember egésze, hanem csak a belső, a lélek. Ezért kellett ennek az irodalomnak alanyinak s a világnak szubjektívnek lenni. Az egész világ lélekvilág : s ennek a világnak valóság-törvénye, hogy személyes legyen.

2. A polgári embertípus világának realitása : a *szociális realitás*. Amikor Rousseau-nál a pszichológiai világ első elemei megjelentek, ugyanakkor Montesquieunél feltűntek a későbbi társadalomelméleti gondolkozás alapjai. Rousseau a formátlan anarchikus kaoszt, a relativizmus és szubjektum világát alapította meg. Montesquieu világa más : elsősorban a társadalmi mozgalmaké, törvényeké, eszméké, osztályoké. A polgári ember humanizmus élettérzéséből folyik az, hogy a súly nem az emberbe, hanem a közösségbe helyeződik át. Az alvilági lény egyedül van, tiszta belsőség, tiszta formátlanláság. A polgár a formalizmus embere, a tiszta külsőségé. Ott elsikkad az objektív, itt a szubjektív világgal : annak pszichológiaiá válnia, amelynek semmi érintkezési pontja sincs a külsővel ; ennek szociológiaiá, amelyek sohasem találkozik a lélek szférájával. A szubjektivizmus irányzata a szentimentális, romantikus és impresszionista irodalomban fejlődik ki ; az objektivizmus irányzata a realizmusban, naturalizmusban és az új lényegességben (neue Sachlichkeit). Ott a vezető példák Stendhal, Byron, Verlaine, Dosztojevszkij, Proust ; itt Balzac, Flaubert, Zola, Taine, Tolsztoj, Joyce.

A szociológiai magatartás a világgépet megfordítja : főjellemvonása nem a szubjektív kaosz, hanem a mindenkire egyformán érvényes intézmény : ez az egyenlőség világa, ahogy az előbbi az egyéniségeké volt. Ez a formalizmus világa, ahogy az előbbi a rend hiányának világa volt. Abból kicsúszott mindennemű emberrel való kapcsolat ; abból kicsúszott maga az ember. De a polgári-szociológiai világban sem intézmény, sem rend, sem törvény sohasem éri el önmagát. Sohasincs egy intézmény, hanem mindig legalább kettő ; sohasincs egy uralkodó, hanem mindig legalább két párt. Így válik a szociológiai realitás is viszonylagossá, kérdésszerűvé, a polgári emberre jellemzően : problematikussá.

3. A szellemi ember világa a mithológiai világ és raelitása *mithológiai realitás*. Mithosz nem jelent mesét, költészetet, a képzeletnek a tényleges világtól elszakadt játékát. A mithosz a szellemnek az a magatartása, amelyben a világ éppen valósággá válik. Mit jelent az, hogy valósággá? — azt, hogy : emberre ható erővé. Az ember a világot mindig humanizálja : meg-

lelkesíti, ebben az esetben pszichológiai világ ; intézményesíti, ebben az esetben polgári világ ; ha a valóság tisztán szellemivé válik, a világ mithosszálesz.

A mithológiai világ realitása elemi. Közvetlenül azzal áll szemben, amivel szembenáll, ha szemben kell állnia ; befogad, ha be kell fogadnia ; elutasít, ha el kell utasítania. Az elemek mindig erők, de az erők mindig formák : élő lények, természeti történések, organikus folyamatok, történeti események. De a mithosz-világ nem azonos a természeti-világgal. A mithológiai magatartás sohasem elsődlegesen primitív, hanem másodlagosan az : a magas szellemiség odáig finomult, hogy már rá kellett jönnie a primer élet-felfogásnak minden egyéb életfelfogással szemben való feltétlen előnyére és újra felvette azt a viszonyt a világgal, amit gyermekkorára végén feladott. A magatartás ismét naiv lett és ebből természetesen következett, hogy naivan reális.

A pszichológiai fejlődés vonal Rousseaútól Proustig világos, ahogy a szociológiai fejlődés vonal is az Montesquieutól az új lényegességig. A mithológiai magatartás nem hiánytalan vonal : tradíciója egyes kimagasló, elszigetelt, magányos alkotókban van. Ilyen magányosok : Voltaire, Chenier, Hölderlin, Goethe, Shelley, Wordsworth, Nietzsche, Hamsun, George, Lawrence, Powys. Ez a tradíció nem ott van, ahol az előbbi két világ tradíciója : hogy azonos szellemek összetartoznak. Éppen ellenkezőleg : csak egymástól különböző emberek lehetnek «nehéz szerzők». Ez a hegycsúcyszerűség az, ami a mithológia legmélyebb értelme, Goethe szavával : a legnagyobb, amit az ember elérhet, a személyiség.

Hamvas Béla.

ÖREG PARASZT.

*Szemében sok-sok tegnap révedez,
orcáján futkos milliónyi ránc,
lábában alszik minden régi tánc,
de ajkáról bölcs jóság csörgedez.*

*Feje fölött szép gépmadár repül . . .
Felnéz és rázza havas üstökét:
«Bolond világ ez !» — sóhajt és sötét
haraggal — lám ! — a multba menekül.*

*Az élet volt, ha szidta is talán!
De most az évek koldus asztalán
a karcos mellett ott virraszt a gond.*

*Az Isten tudja, mért engedte ezt!?
De nem lesz többé gond, baj és kereszt,
ha lenyugszik majd, mint a szöke hold.*

Vitnyédi Németh István.